

УДК 378.147.88

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ

© Вольфсон-Гаршина Н.В.

*Харківський торговельно-економічний інститут Київського національного
торговельно-економічного університету*

Інформація про авторів:

Вольфсон-Гаршина Наталія Володимирівна: ORCID: 0000-0003-1442-2637; natasha_volfson@mail.ru; викладач кафедри туризму та соціальних наук; Харківський торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету; м. Харків, пров. Отакара Яроша, 8, 61045, Україна.

У статті розкриваються проблеми практичної підготовки фахівців туристичного галузі з огляду на особливості сучасного розвитку цієї галузі в Україні. Розглядаються шляхи вирішення цих проблем. Обґрунтовується доцільність організації навчальної практики на базі навчально-тренувальної фірми.

Ключові слова: туризм, практична підготовка, навчальна практика, навчально-тренувальна фірма, практичні навички, особисті якості, квазіпрофесійна діяльність, соціальна діяльність.

Вольфсон-Гаршина Н.В. «Современные проблемы практической подготовки менеджеров туристической сферы»

В статье раскрываются проблемы практической подготовки специалистов туристической отрасли на основе особенностей современного развития данной сферы в Украине. Рассматриваются пути их решения. Обосновывается целесообразность организации учебной практики на базе учебно-тренировочной фирмы.

Ключевые слова: туризм, практическая подготовка, учебная практика, учебно-тренировочная фирма, практические навыки, личностные качества, квазипрофессиональная деятельность, социальная деятельность.

N.Volfson-Harshyna «Modern problems of practical training of specialists of tourism»

The paper discusses the problem of practical training of specialists of tourist business. Ways of solving problems are considered. Feasibility of organizing educational practice based on a training firm is substantiated.

Keywords. Tourism, practical training, educational practice, teaching and training firm, practical skills, personal qualities, quasi-professional activities, social activities.

Постановка проблеми. Сьогодні туризм стає одним із найбільш стабільних видів економічної діяльності. Особливо перспективним ринок туристичних послуг є з огляду на те, що Україна обрала своїм стратегічним курсом приєднання до Європейського Союзу. Одночасно з тим сучасні тенденції управління і жорстка конкуренція на ринку туристичних послуг вимагають широкого застосування стратегічного планування як при заснуванні, так і при функціонуванні підприємств цієї галузі, а також реформування сфери послуг туризму з метою доведення її до стандартів ЄС.

Аналіз стану туристичної галузі вказує на те, що основний резерв для підвищення конкурентоспроможності вітчизняних туристичних підприємств та підвищення привабливості вітчизняного туризму криється, перш за все, в підвищенні професійного рівня фахівців туристичної сфери, які мають володіти технологією створення високоякісного туристичного продукту, вміти забезпечити його просування та реалізацію, а також надавати на високому рівні туристичні послуги з урахуванням усіх особливостей взаємодії туроператора з потенційними туристами. Отже, перед ВНЗ постає проблема формування в майбутніх фахівців туризму не тільки системи знань, умінь і навичок, але й

забезпечення умов для набуття практичного досвіду їх використання та розвитку специфічних рис особистості, що відповідають вимогам майбутньої професії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз наукової літератури дозволив встановити, що теоретичні і практичні питання організації та розвитку туристичного бізнесу, проблема забезпечення туристичної сфери кадрами перебувають у колі наукових інтересів як зарубіжних, так і вітчизняних науковців і практиків. Так, дослідженню різних аспектів ринку туристичних послуг присвячені наукові праці зарубіжних вчених: О. Лазороти, П. Мерлен, Ж. Віард, П. Віольє, М. Варнеса, Н. Вільямса, Ф. Котлера, Ф. Крівера, Ж. Урбен, Ж. Урі та ін. Дослідження таких вітчизняних науковців, як Л. Агафонова, Т. Городня, Р. Балашова, И. Школа, Л. Дяденко, В. Кіфяк спрямовані на розробку принципів розвитку туристичної індустрії в ринковій економіці та на обґрунтування основних соціально-економічних проблем розвитку туризму в Україні. Проблеми становлення та розвитку системи безперервної професійної освіти в галузі туризму висвітлюються в працях російського науковця В. Квартальнова, теоретичні основи формування змісту туристичної освіти – в працях І. Зоріна. Серед вітчизняних досліджень встановлені такі напрями: проблеми формування змісту та організації теоретичної і практичної підготовки спеціалістів туристичної галузі в роботах В. Федорченко, Л. Чорної, Л. Сакун, М. Пальчук, Л. Кнодель; використання в навчанні інформаційних технологій у роботах Ю. Брановського, В. Гуляєва, М. Кадемії, В. Клочко, В. Кудіна, В. Мінкіної, П. Стефаненко. Дослідженню педагогічних умов організації навчальної практики майбутніх менеджерів туристичної сфери присвятила своє дисертаційне дослідження Н. Хмілярчук.

Одночасно з тим, проблеми вдосконалення практичної підготовки майбутніх фахівців туристичної сфери залишаються актуальними. Зокрема, за результатами проведеного О. Дишко анкетування [0], встановлено, що студенти вищих навчальних закладів недостатньо володіють професійно орієнтованими знаннями, уміннями і навичками, які передбачають формування професійної взаємодії зі споживачами туристичних послуг. У той же час переважна більшість керівників туристичних фірм незадоволені підготовкою студентів-практикантів. Адже сьогоднішній туристичний ринок висуває додаткові вимоги як до професійної підготовки молодих фахівців, так і до їхніх особистих якостей, а саме: вміння швидко адаптуватися до змін, професійної мобільності, витривалості, вміння чинити опір стресам, зрештою, здоров'я. Сучасному туризму необхідні, підкреслює Н. Мартинова, «універсальні менеджери» [0].

Постановка завдання. Мета нашого дослідження полягає у визначенні сучасних проблем практичної підготовки майбутніх фахівців із туризму та пошуку шляхів їх подолання.

Виклад основного матеріалу. Аналіз досвіду професійної туристичної освіти в Україні і за кордоном показує необхідність перегляду традиційних підходів і розробки певних методичних і практичних рекомендацій щодо організації навчального процесу з урахуванням особливостей сучасного туристичного ринку. Зокрема Л. Польова, відмічаючи високий рівень практичної підготовки майбутніх фахівців туристичної галузі за кордоном, зазначає, що основу висококваліфікованих фахівців туризму формують: зв'язок навчання з виробничою практикою, навчання на робочому місці, взаємозв'язок теоретичних курсів із практичними предметами, тривале стажування на робочих місцях під час навчання у ВНЗ і робить висновок, що «... на жаль в Україні в туристичній індустрії дотепер характерним є працівник, який багато знає, але мало що вміє» [0, 172].

На проблеми в практичній підготовці майбутніх фахівців у галузі туризму вказує і Н. Мартинова, виділяючи насамперед: зміщення акценту на теоретичну складову підготовки, недосконалість навчальних планів, складнощі при пошуку виробничого майданчику для відпрацювання набутих студентами навичок, недостатній рівень зв'язків із підприємствами; труднощі в забезпеченні підвищення кваліфікації викладачів спеціальних дисциплін; труднощі в адаптації майбутніх фахівців до професійної діяльності та інше [0]. На нашу думку, все це призводить до того, що студенти отримують фрагментарні знання і навички, не мають досвіду використання їх у процесі вирішення професійних завдань і не

увяляють загальної картини функціонування туристичного бізнесу. А враховуючи спрямованість практичного навчання на формування у студентів здатності до кваліфікованої роботи за обраним фахом [5], ми втрачаємо суттєву можливість набуття досвіду використання теоретичних професійних знань на практиці.

Серед найпоширеніших недоліків у організації практики на туристичних підприємствах можна виділити такі:

- декларативний характер договорів вищих навчальних закладів із туристичними організаціями;
- низький рівень набутого студентами досвіду, який ґрунтується на виконанні простих завдань та незацікавленості працівників галузі у структуруванні обсягу виробничих завдань для студентів, що проходять практику;
- низький кваліфікаційний рівень задіяного персоналу підприємства для організації якісної практики та відсутність мотивації, перспективи кар'єрного росту для керівника практики з боку навчального закладу [7].

Одночасно з тим саме практика дозволяє поєднати мету і завдання навчального процесу з тенденціями розвитку туристичної галузі. Так, під час проходження практики студент набуває професійно необхідних якостей за таким напрямом: застосування на практиці теоретичних знань, робота в команді колективу туристичної фірми, робота з потенційними туристами, робота із зовнішніми організаціями, самоорганізація тощо. Студенти вчаться ефективно планувати свою роботу, приймати самостійні рішення, нести відповідальність за свою особисту роботу і роботу всього колективу.

Одним зі шляхів подолання цієї проблеми є перегляд педагогічних умов організації навчальної практики, вдосконалення навчально-методичного забезпечення. Так, Н. Хмілярчук пропонує такі педагогічні умови організації навчальної практики майбутніх менеджерів туристичної сфери:

- урахування інтегрованого характеру навчальної практики на основі поєднання науково-педагогічних підходів (інтегративного, діяльнісного та компетентнісного) у практичній підготовці майбутніх менеджерів туризму;
- використання методики етапної організації інтегрованої навчальної практики (створення інструкцій, рекомендацій для керівників практики та студентів, навчальної програми, словників, навчальних посібників);
- забезпечення належного рівня підготовки керівників навчальної практики до її проведення;
- діагностування та оцінювання ефективності практичної підготовки майбутніх менеджерів сфери туризму на етапі навчальної практики за критерієм здатності вирішення інтегрованої фахової проблеми [10].

Науковці М. Скрипник, В. Федорченко, Н. Фоменко, Г. Цехмістрова пишуть про можливість закріплення теоретичних знань на практиці, організувавши їхню роботу в навчальній фірмі [9]. Головним завданням такої фірми є організація практичної роботи студентів із тематики, яка пов'язана з туристично-екскурсійною діяльністю. При цьому вирішуються такі завдання: формування вмінь і навичок екскурсорова (I курс, дисципліна «Введення в туризм»); формування вмінь, необхідних для виконання функцій менеджера (II курс); формування вмінь планування роботи підрозділів фірми, здійснення контролю за підлеглими (III курс); формування навичок управління і контролю за роботою всіх підрозділів (студенти старших курсів). Таким чином, у процесі виконання завдань навчальної практики студенти отримують професійні вміння і навички, закріплюють теоретичні знання. На наш погляд, така організація практики досить ефективна як форма проведення навчальної практики. Але те, що різні етапи практики виконуються в рамках окремих дисциплін, які рознесені в часі відповідно до розкладу занять, регламентовані за обсягом і змістом навчальними програмами, на жаль, не сприяє формуванню цілісного уявлення про структуру і алгоритм діяльності реальної навчальної фірми.

На наш погляд, навчально-тренувальна фірма за структурою має бути повним аналогом реальній туристичній фірмі. На думку І. Щоголевої, це дає змогу створювати, розвивати й обігрувати різні виробничі ситуації; моделювати внутрішньовиробничі взаємозв'язки між працівниками організацій і відтворювати атмосферу ділового спілкування, ділових зв'язків безпосередньо в процесі навчання, а також імітувати організаційну структуру фірми, що передбачатиме розподіл праці з чітко визначеними завданнями та обов'язками серед персоналу, який працює в різних підрозділах імітаційної фірми, із зацікавленістю здобуваючи необхідні теоретичні знання та виробничий досвід [11].

Крім того, в умовах такої фірми кожен студент має можливість попрацювати й потренуватися на різнорівневих посадах фірми, що сприяє становленню професійного універсалізму. А завдяки використанню сучасних освітніх технологій можна не тільки моделювати реальну діяльність підприємства, а й розвивати професійно важливі якості особистості студента, інноваційний потенціал компетентності, професіоналізм особистості [8].

В основі практичного навчання студентів лежить застосування інноваційних ігрових методів на основі системи навчально-рольових ігор професійної спрямованості. Світова практика показує необхідність підвищення інтелектуального потенціалу особистості за рахунок активізації процесу розвитку інтелектуальних якостей майбутніх фахівців, удосконалення стилю розумової творчої діяльності в процесі навчання та за рахунок тренінгових технологій.

Підвищенню ефективності подібної організації навчання сприяє поєднання роботи викладачів зі спеціальності та співробітників турагентств, які проводитимуть навчальні семінари різної тематики: вивчення конкретних туристських напрямків, готельної бази і екскурсійних можливостей того чи іншого напрямку, методики продажів круїзів та турів.

Однією з важливих передумов продуктивної роботи навчально-тренувальної фірми є наявність необхідної матеріальної бази з автоматизованими робочими місцями для кожного студента навчальної фірми, які передбачають використання сучасних інформаційних технологій загального та спеціального призначення.

Українські дослідники питань підготовки майбутніх фахівців туристичної галузі (В. Федорченко, Н. Фоменко та ін.) відзначають, що у процесі діяльності навчально-тренувальної фірми створюються умови для:

- набуття знань у галузі економіки і підприємництва, управління персоналом, менеджменту, бухгалтерського обліку, готельно-ресторанної справи і т.п.;
- формування вмінь і навичок стратегічного й оперативного планування;
- формування вмінь приймати рішення в незвичних ситуаціях;
- формування навичок роботи з бухгалтерськими документами, які використовуються в туристичному бізнесі;
- формування вмінь вести переговори, впливати на потенційних клієнтів, спираючись на прийоми психології управління;
- формування початкових навичок у галузі ведення ділових паперів підприємства, включаючи організацію документообігу, роботу з оргтехнікою (комп'ютер, факс-модемний зв'язок), а також основ ділового (службового) етикету;
- формування вмінь розробляти посадові інструкції і визначати вимоги до кандидатів на вакантні посади, проводити набір і добір персоналу відповідно до умов і завдань підприємств малого і середнього бізнесу, гідно поводитися при співбесідах із персоналом;
- формування у студентів умінь і навичок розробки та реалізації плану їхньої власної горизонтальної і вертикальної кар'єри [9,10].

У навчально-тренувальній фірмі студенти зможуть навчатися самостійно розробляти туристичний продукт – тур, шукати канали збуту туристичного продукту, навчитися робити презентації та розробляти рекламні оголошення, самостійно розраховувати вартість туру.

Результати досліджень. Навчально-тренувальну туристичну фірму ми розглядаємо як окрему форму організації навчання, яка дає змогу усунути розрив між теорією і

практикою завдяки тому, що навчання проводиться на конкретних робочих місцях, які моделюють діяльність справжніх туристичних фірм. Основною метою такої фірми є моделювання предметного і соціального змісту майбутньої професійної діяльності.

У процесі функціонування навчально-тренувальної фірми можна виділити три базові напрями розвитку знань, умінь і особистих якостей студентів як майбутніх фахівців туристичної галузі: навчальна діяльність академічного типу (поглиблення теоретичних знань); квазіпрофесійна діяльність (імітація виробничих ситуацій – ділові ігри, розігрування ролей тощо); соціальна діяльність (міжособистісні стосунки, самоаналіз, самоорганізація).

Основні завдання, що реалізуються в процесі діяльності навчально-тренувальної фірми на базі навчального закладу:

1. Забезпечення практичного навчання студентів, що навчаються за спеціальністю "Туризм" відповідно до вимог українських освітніх стандартів, стандартів індустрії туризму, міжнародних освітніх стандартів.
2. Поліпшення якості навчання студентів різних спеціальностей через організацію виїзних ознайомлювальних і виробничих практик.
3. Організація екскурсійної діяльності, розробка екскурсійних маршрутів, турів вихідного дня по Україні.
4. Забезпечення отримання практичних навичок у студентів з організації внутрішнього, зовнішнього й іноземного туризму, екскурсійної діяльності і додаткових послуг для туристів.
5. Сприяння розвитку управлінського мислення у студентів і самостійного прийняття рішень.

У навчально-тренувальній фірмі реалізуються дві важливі вимоги до професійного навчання: студент, майбутній фахівець туристичної галузі, з самого початку вводиться у діяльнісне середовище, яке поступово перетворюється із суто навчального у практично професійне; вимоги з боку професійної діяльності стають системоутворюючими, саме вони визначають принцип побудови і напрямок розвитку не тільки окремих етапів навчальної практики, а й організації і діяльності всієї фірми.

Безумовно, сама собою навчально-тренувальна фірма не вирішить жодної із проблем підготовки майбутніх фахівців туристичної сфери. Необхідна теоретично обґрунтована і педагогічно виважена методика організації структури такої фірми, чіткі алгоритми навчальної діяльності студентів у модельованому професійному середовищі, критерії оцінювання результатів їх діяльності. Важливо враховувати, що необхідно проектувати не тільки предметний зміст практики, який забезпечує професійну компетентність спеціаліста, але й соціальний зміст, який сприяє формуванню здатності працювати в колективі, бути керівником.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, навчально-тренувальна фірма, як форма організації навчальної діяльності студентів, дозволяє за допомогою системи дидактичних форм, методів і засобів моделювати предметний і соціальний зміст практичної підготовки до майбутньої професійної діяльності фахівця туристичної галузі. При цьому проектування змісту навчальної підготовки має відбуватися з урахуванням вимог до навчальної, квазіпрофесійної і соціальної діяльності студентів, а саме: психолого-педагогічних (відображають закономірності засвоєння знань), наукових (відображають фундаментальні основи навчального матеріалу), професійних (відображають модель спеціаліста), соціальних (відображають модель міжособистісних стосунків у колективі).

Як перспективний напрям дослідження планується розробка методики організації навчальної практики на базі навчально-тренувальної туристичної фірми.

Список використаних джерел:

1. Дышко О. Л. Теоретические основы формирования готовности бакалавров туризма к профессиональному взаимодействию с потребителями туристических услуг / О. Л. Дышко // Наука и

современность – 2013: сборник материалов XXV Междунар. науч.-практ. конф. В 2 ч. / под общ. ред. С. С. Чернова. – Новосибирск: Изд-во ЦРНС, 2013. – Ч. 1. – С. 86–92.

2. Кнодель Л.В. Сучасна концепція системи туристської освіти / Л. В. Кнодель // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: зб. наук. пр. – Київ ; Запоріжжя, 2004. – Вип. 32. – С. 338–343.

3. Ковальчук Ю. О. Туризм як провідний напрям розвитку ринку послуг в Україні / Ю. О. Ковальчук // Актуальні проблеми міжнародних відносин: зб. наук. пр. / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т міжнародних відносин. – К., 2006. – Вип. 38, ч.2. – С. 107.

4. Мартинова Н.С. Система підготовки майбутніх менеджерів туризму в КІБІТ / Н. С. Мартинова // Вісник Київського інституту бізнесу та технологій. – 2010. – № 3(13). – С. 110–111.

5. Поважна Л. І. Психолого-педагогічні аспекти практичної підготовки фахівців для сфери туризму / Л. І. Поважна // Психолого-педагогічні проблеми удосконалення професійної підготовки фахівців сфери туризму в умовах неперервної освіти: наукові записки Київського інституту туризму, економіки і права. – К: НІПЦ Перспектива, 2001. – Т. 2. – С. 3-6.

6. Польова Л. В. Особливості практичної підготовки фахівців з туризму / Л. В. Польова // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2012. – № 4 (239), ч. 2. – С. 169–175.

7. Саух И. В. Модели профессиональной компетентности менеджера туристической индустрии как основа конкурентоспособности отрасли / И. В. Саух [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://tourlib.net/statti_ukr/sauh.htm

8. Федорченко В. К. Теоретичні та методичні засади підготовки фахівців для сфери туризму: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 / В. К. Федорченко ; Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – К., 2005. – 512 с.

9. Федорченко В. К. Педагогіка туризму / В. К. Федорченко ; під ред. В. К. Федорченко, Н. А. Фоменко, М. І. Скрипник, Г. С. Цехмістрова. – К. : Слово, 2004. – 296 с.

10. Хмільярчук Н. С. Педагогічні умови організації навчальної практики майбутніх менеджерів туристичної сфери : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Н. С. Хмільярчук ; Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. — Вінниця, 2008.

11. Щоголева І. В. Особливості формування змісту та організації практик в процесі професійної підготовки майбутніх менеджерів туризму [Електронний ресурс] / І. В. Щоголева // Економіка. Управління. Інновації. – 2012. – №1 (7). – С. 131–133.– Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/schogoleva.htm

12. Holden A. Citizen of the World or Management Puppet? The Place of Tourism Studies in Higher Education / A. Holden, E. Wickens // Tourism Recreation Research. – 2007. – Vol. 32 (20). – P.41–47.

References

1. Dyshko, OL 2013, 'Teoreticheskiye osnovy formirovaniya gotovnosti bakalavrov turizma k professionalnomu vzaimodeystviyu s potrebitelyami turisticheskikh uslug', *Nauka y sovremennost – 2013: sbornik materyalov XXV Mezhdunarodnoi nauchno-prakticheskoy konferentsii* [Science and Modernity - 2013: collection of materials XXV International scientific and practical conference], Novosibirsk, chast 1, pp. 86-92.

2. Knodel, LV 2004, 'Suchasna kontseptsiiia systemy turistskoi osvity', *Pedahohika i psykholohiya formuvannya tvorchoyi osobystosti: problemy i poshuky* [Pedagogy and psychology forming a creative personality], no. 32, pp. 338-343.

3. Kovalchuk, YuO 2006, 'Turizm yak providnyi napriam rozvytku rynku posluh v Ukraini', *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn* [Actual problems of international relations], vol. 38, part 2, p. 107.

4. Martynova, NS 2010, 'Systema pidhotovky maibutnix menedzheriv turizmu v KIBIT', *Visnyk Kyivskoho instytutu biznesu ta tekhnolohiy* [Journal of Kiev Institute of Business and Technology], no. 3(13), pp. 110-111.

5. Povazhna, LI 2001, 'Psykhologo-pedahohichni aspekty praktychnoi pidhotovky fakhivtsiv dlia sfery turizmu', *Psykhologo-pedahohichni problemy udoskonalennya profesinyanoi pidhotovky fakhivtsiv sfery turizmu v umovakh neperervnoyi osvity* [Psychological and pedagogical problems of professional training of specialists in tourism in terms of lifelong learning], Kyivskii institute turizmu, ekonomiki i prava, Kyiv, vol. 2, pp. 3-6.

6. Polova, LV 2012, 'Osoblyvosti praktychnoi pidhotovky fakhivtsiv z turizmu', *Visnyk Luhanskoho Natsionalnoho Univaersytetu imeni Tarasa Shevchenka*, no. 4 (239), part 2, pp. 169-175.

7. Saukh, YV, *Modeli professyonalnoy kompetentnosti menedzhera turisticheskoy industii kak osnova konkurentosposobnosti otrasli* [The models of professional competence for manager of of tourist sphere as a basis industry competitiveness], <http://tourlib.net/statti_ukr/sauh.htm>.

8. Fedorchenko, VK 2005, *Teoretychni ta metodychni zasady pidhotovky fakhivtsiv dlia sfery turyzmu* [Theoretical and methodological foundations of training specialists for tourism], Dokt. ped. n. thesis, Institut pedahohiky i psykholohii profesiinoy osvity APN Ukrainy, Kyiv.

9. Fedorchenko, VK 2004, *Pedahohika turyzmu* [Pedagogics of tourism], Fedorchenko, VK, Fomenko, NA, Skrypnyk, MI & Tsekhmistrova, HS (eds.), Slovo, Kyiv.

10. Khmiliarchuk, NS 2008, *Pedahohichni umovy orhanizatsiyi navchalnoyi praktyky maibutnikh menedzheriv turystychnoyi sfery* [Pedagogical conditions of practical training future managers of tourism businesses], Kand. ped. n. thesis, Vinnitskii derzhavnyi pedahohichniy universytet imeni M. Kotsiubinskoho, Vinnitsia.

11. Shchoholieva, IV 2012, 'Osoblyvosti formuvannia zmistu ta organizatsii praktyk v protsesi profesiinoy pidhotovky maibutnikh menedzheriv turizmu', *Ekonomika. Upravlinnya. Innovatsiyi* [Economy. Management. Innovations.], no. 1 (7), pp.131-133.

12. Holden, A & Wickens, E 2007, 'Citizen of the World or Management Puppet? The Place of Tourism Studies in Higher Education', *Tourism Recreation Research*, vol. 32 (20), pp. 41–47.

Стаття надійшла до редакції 1.12.2014р.